

**Τελετή αναγόρευσης σε Επίτιμο Διδάκτορα της Νομικής Σχολής
του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, του Προέδρου του Δικαστηρίου
των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων Καθηγητή κ. Βασιλείου Σκουρή**

*Προσφώνηση του Πρύτανη του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης
Καθηγητή κ. Ιωάννη Σχινά*

Εκλεκτοί προσκεκλημένοι,

Την εβδομάδα αυτή κορυφώνονται οι εκδηλώσεις του εορτασμού των τριαντάχρονων του Πανεπιστημίου μας και των τριαντάχρονων της Νομικής Σχολής του Δημοκριτείου. Οι εορτασμοί αυτοί περιέλαβαν στην αρχή και προς τη λήξη τους δύο αναγορεύσεις Επίτιμων Διδασκόντων που έχουν μεταξύ τους ένα κοινό.

Η Σχολή μας μπαίνοντας στην ωριμότητά της διατρανώνει τον ευρωπαϊκό της προσανατολισμό. Έτσι η Σχολή μας στο ιωβηλαίο των τριάντα χρόνων της επέλεξε να αναγορεύσει δύο Επίτιμους Διδάκτορες από τον ευρωπαϊκό χώρο. Η πρώτη αναγόρευση ήταν του Πρωθυπουργού του Λουξεμβούργου κ. Jean - Claude Juncker ως ενός σκαπανέως θεσμικού της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τόσο στα πλαίσια της νομισματικής ένωσης όσο και στα πλαίσια της προώθησης του Ευρωπαϊκού Συντάγματος. Από την άλλη μεριά σήμερα ολοκληρώνεται αυτή η, θα την έλεγα πολιτική θα την έλεγα και συμβολική, διακήρυξη του ευρωπαϊκού χαρακτήρα του Πανεπιστημίου και της Σχολής μας με την αναγόρευση σε Επίτιμο Διδάκτορα του τέταρτου τη τάξη Ευρωπαίου, του Καθηγητή Βασιλείου Σκουρή, Προέδρου του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και με την ιδιότητα αυτή αρχηγού της Ευρωπαϊκής Δικαστικής εξουσίας. Δεν είναι μόνον ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός που διατρανώνεται έτσι, αλλά και ο ιδιαίτερος, ο πολύ στενός σύνδεσμος της Σχολής μας με τη Δικαιοσύνη, τη Δικαιοσύνη τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, και αισθανόμαστε βαθιά την τιμή και τη συγκίνηση της σημερινής μέρας με αυτή την αναγόρευση.

Αυτά όσον αφορά το Πανεπιστήμιό μας, την Ευρώπη και τη Δικαιοσύνη. Όμως υπάρχει το άλλο, το πάρα πολύ βαθύ και ουσιαστικό. Είναι η σχέση της Σχολής μας με το Βασίλειο Σκουρή. Γιατί ο Βασίλειος Σκουρής πριν ακριβώς 27 χρόνια ξεκίνησε τη λαμπρή ακαδημαϊκή του καριέρα που τον οδήγησε σήμερα στην κορυφή της Ευρωπαϊκής Δικαιοσύνης απ' αυτό εδώ το Ίδρυμα. Εδώ άρχισε την πλούσια, γενναιόδωρη, σεμνή και λαμπερή προσφορά του.

Ένα από τα πολύ γνωστά αρχαία ελληνικά σύμβολα είναι ο *ουροβόρος δράκων*. Το φίδι που δαγκώνει την ουρά του. Είναι σύμβολο πολλαπλό. Είναι εν πρώτοις σύμβολο του φυσικού κύκλου, τόσο του κύκλου της ανόργανης φύσης όσο και του κύκλου της ζωής του ανθρώπου. Αλλά είναι και σύμβολο του ηθικού κύκλου. Πάλι του κύκλου της ζωής του ανθρώπου με διαφορετική έννοια. Είναι μία εικονογράφηση της επιστροφής στις ρίζες, που δεν είναι απλώς η επιστροφή κάποιου που α-

πομακρύνθηκε από τις ρίζες του και γυρίζει σ' αυτές. Είναι η επιστροφή μέσα από τη διαδικασία της ωρίμασης, του εμπλουτισμού της ζωής, του εμπλουτισμού της προσφοράς. Εντέλει, στην κορύφωση όλων αυτών, γίνεται η επιστροφή στις ρίζες. Το φίδι δαγκώνει την ουρά του, ο κύκλος έρχεται. Ο Βασίλης Σκουρής ξεκίνησε από μας. Ξέρει ο ίδιος πολύ καλά και οι παλιότεροι από μας ξέρουμε επίσης πολύ καλά, πόσο βαθιά οφειλόμενη είναι αυτή η τιμή. Απόψε ο Βασίλης Σκουρής, στην κορύφωση μιας εξαιρετικής σταδιοδρομίας, βρίσκεται ξανά στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης για να περιενδυθεί την τήβεννο του Επίτιμου Διδάκτορά της.

Βασίλη Σκουρή καλώς όρισες ξανά στο Δημοκρίτειο.

Digesta - Freelaw.gr

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

*Του Προέδρου της Νομικής Σχολής
Καθηγητή κ. Κωνσταντίνου Καλαβρού*

Κυρίες και κύριοι,

Η Νομική Σχολή του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης υποδέχεται σήμερα τον Πρόεδρο του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Καθηγητή Βασίλη Σκουρή, τον οποίο σκοπεύει να αναγορεύσει σε επίτιμο διδάκτορα της Νομικής Σχολής.

Η αναγόρευση αυτή αποτελεί, φυσικά, ιδιαίτερη τιμή για τον τιμώμενο Καθηγητή και Δικαστή, όμως στην ίδια έκταση και στον ίδιο βαθμό αποτελεί τιμή και του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, αφού ο τιμώμενος, που βρίσκεται σήμερα μαζί μας, αποτελεί ήδη και μια απαστράπτουσα ευρωπαϊκή προσωπικότητα.

Για την προσωπικότητα αυτή θα ακούσουμε σε λίγο, άρα στο σημείο αυτό της ωραίας αυτής ακαδημαϊκής τελετής θα ήθελα να εξηγήσω, με λίγα λόγια, τους συμβολισμούς, που υπηρετεί η αναγόρευση αυτή, αποκαλύπτοντάς σας έτσι τις γενικότερες απόψεις και στάσεις της Νομικής Σχολής.

α. Η Νομική Σχολή θεωρεί, ότι έκλεισε πλέον ο βασικός κύκλος των Ακαδημαϊκών Διδασκάλων, προς τους οποίους όφειλε να απονεμίει – και το έπραξε ήδη στο παρελθόν – τον ύψιστο ακαδημαϊκό τίτλο του Επίτιμου Διδάκτορα της Σχολής μας σε αναγνώριση της ακαδημαϊκής συνεισφοράς και υποστήριξης προς την Σχολή μας ενός σημαντικού κύκλου ακαδημαϊκών και άλλων προσωπικοτήτων.

β. Η Νομική Σχολή, που φέτος διανύει τον τριακοστό χρόνο από την έναρξη λειτουργίας της, απευθύνεται σήμερα με την αναγόρευση του Καθηγητή Βασίλη Σκουρή σε επίτιμο διδάκτορα ταυτόχρονα και σε όλους τους πολίτες της Ευρώπης, απευθύνεται λοιπόν και έξω από τα σύνορα της ελληνικής επικράτειας, τιμώντας μια προσωπικότητα, η οποία όχι μόνο διέπρεψε στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο, αλλά ταυτόχρονα έδωσε άριστα δείγματα αυτού, που μπορούμε να κάνουμε εμείς οι Έλληνες, όταν είμαστε συνεπείς, εργατικοί, μεθοδικοί και, βέβαια, ταλαντούχοι. Και όλα αυτά τα στοιχεία τα συγκεντρώνει ο Καθηγητής Βασίλης Σκουρής, ο οποίος έχει επιπλέον ένα χαρακτηριστικό: Είναι ένας από μας. Είναι ένας πρώην δικός μας. Σας θυμίζω, ότι ο Καθηγητής Βασίλης Σκουρής άρχισε την ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία στη δική μας Νομική Σχολή, σ' αυτό το Πανεπιστήμιο, και μάλιστα τα πρώτα και δύσκολα χρόνια, που η Νομική Σχολή ξεκινούσε τη λειτουργία της.

Έτσι η αναγόρευσή του σήμερα υπηρετεί και τον σκοπό αναγνώρισης του υψηλού επιπέδου ακαδημαϊκού και διδακτικού έργου του Καθηγητή Βασίλη Σκουρή σ' αυτήν εδώ τη Νομική Σχολή.

γ. Με την αναγόρευση, τέλος, ως επίτιμο διδάκτορα νομικής του Προέδρου

του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων η Νομική Σχολή επιθυμεί να τιμήσει στο πρόσωπο του Καθηγητή Βασίλη Σκουρή την ενιαία, συνεπή και συνεχή Ευρωπαϊκή Προσπάθεια. Επιθυμεί να εξάρει την ιδιαίτερη συμβολή του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, του ανώτατου θεσμικού οργάνου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Επιθυμεί, ακόμα, να στείλει ένα μήνυμα Ισότητας και Δικαιοσύνης σε όλους τους πολίτες της Ευρώπης. Και ξέρετε το μήνυμα αυτό αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία, πιστεύουμε, γιατί το στέλνει ένα – μικρό – Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο, που βρίσκεται στα απώτατα ανατολικά σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αξιότιμε Κύριε Πρόεδρε του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Αξιότιμε Κύριε Καθηγητά, η Νομική μας Σχολή, τιμώντας σας σήμερα και αναγορεύοντάς σας σε επίτιμο διδάκτορά της, προσδοκά κάτι ακόμα: Προσδοκά, ότι κατά την διάρκεια των επόμενων χρόνων της Ευρωπαϊκής σας παρουσίας, άμεσα θεσμικής ή όχι, θα έχετε πάντα κατά νουν, ότι στο ακρότατο αυτό σημείο της Ευρώπης βρίσκονται Φίλοι σας, βρίσκονται άνθρωποι, που μπορούν να εκτιμήσουν την υψηλή ακαδημαϊκή προσπάθεια, την ιδιαίτερη συμβολή στην απονομή της δικαιοσύνης σε ευρωπαϊκό επίπεδο και μπορούν ακόμα να εκτιμήσουν την γνήσια ανθρώπινη φιλική συμπεριφορά, βρίσκονται, λοιπόν, άνθρωποι, στους οποίους πάντοτε μπορείτε να υπολογίζετε για την συμπαράσταση και υποστήριξή τους, γιατί, όπως και σείς, και εμείς αταλάντευτα πιστεύουμε στις αέναες ανθρώπινες αξίες, και ιδιαίτερα στην Ισότητα και στη Δικαιοσύνη, όπως αυτές θά' πρεπε να εμπεδώνονται στην σύγχρονη Ευρωπαϊκή Πραγματικότητα.

ΕΠΙΑΙΝΟΣ

Από τον Καθηγητή Νομικής ΔΠΘ κ. Κωνσταντίνο Ρέμελη

Αισθάνομαι προνομιακά τυχερός που έχω την τιμή απόψε να εκφωνώ τον καθιερωμένο έπαινο, για ένα άνθρωπο που διετέλεσε όχι μόνο ένας από τους πρώτους εκλεγμένους καθηγητές της σχολής μας και συνέβαλε τα μέγιστα στο στήσιμο της στην κρισιμότερη ίσως καμπή της, αλλά και καθηγητής μου τόσο κατά τις προπτυχιακές μου σπουδές όσο και κατά τις μεταπτυχιακές μου σπουδές ως επιβλέπων της διδακτορική μου διατριβής και αποτέλεσα τον πρώτο έλληνα διδάκτορα του και τον δεύτερο χρονικά.

Η επιστημονική και η γενικότερη πνευματική επίδρασή του πάνω μου ήταν καθοριστική και καταλυτική σε τέτοιο βαθμό, που μάλλον και ο ίδιος δεν το γνωρίζει. Του οφείλω στην κυριολεξία και χωρίς ίχνος υπερβολής την όποια επιστημονική μου οντότητα Αντιλαμβάνεσθε ότι η συγκίνησή μου είναι ιδιαίτερα έντονη και η αμηχανία μου μοιραία και δικαιολογημένη. Τόσο που κάνουν όχι μόνο κάθε εκφραστική δεξιότητα να υποχωρεί αλλά και να θολώνουν διαρκώς την εικόνα ως προς τι και πως πρέπει να πει κανείς όταν καλείται να αναφερθεί στο επιστημονικό έργο και στη γενικότερη προσφορά ενός προσώπου όπως ο τιμώμενος και μάλιστα στα συγκεκριμένα χρονικά πλαίσια της σημερινής μας εκδήλωσης. Ο λόγος γίνεται αντικειμενικά αδύνατος υποχωρεί κατά κράτος μπροστά στο συναίσθημα, πτωχαίνει μοιραία στην εναγώνια απόπειρα του να το εκφράσει. Την προσπάθειά μου να συντάξω τον σημερινό έπαινο διέτρεχε διαρκώς και μια πρόσθετη δυσκολία. Η έντονη και ανυπόκριτη αντιπάθεια του τιμώμενου προς τους επαίνους. Ίσως να με κατανοούν καλύτερα όσοι από εσάς τον γνωρίζουν προσωπικά..

Ο τιμώμενος τελείωσε τις γυμνασιακές του σπουδές στη Θεσσαλονίκη και τις νομικές του σπουδές στο Βερολίνο. Το 1973 ανακηρύχθηκε διδάκτορας στη Νομική Σχολή του Αμβούργου με θέμα «η μερική ακυρότητα των νόμων» και το 1978 υφηγητής στην ίδια Σχολή με θέμα Υφηγεσίας «το έννομο συμφέρον στην αίτηση ακυρώσεως». Υπό την επίβλεψη του Καθηγητή Betterman ενός εκ των επιφανέστερων μεταπολεμικά γερμανών δημοσιολόγων. Ενός Καθηγητή που ευτύχησε να δει ταυτόχρονα τους δύο πλέον αγαπημένους και καλύτερους όπως συνήθιζε να λέει μαθητές του ταυτόχρονα τον μεν τιμώμενο Πρόεδρο του ΔΕΚ τον δε Η. J. Papier Πρόεδρο του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού δικαστηρίου.

Στα τέλη του 1977 εκλέγεται σε πολύ νεαρή ηλικία έκτακτος καθηγητής στη μία από τις δύο τότε έδρες του διοικητικού δικαίου στη σχολή μας και την επόμενη χρονιά Καθηγητής στη Νομική Σχολή του Bielefeld της Γερμανίας. Το 1981 όταν έληξε η θητεία του ως εκτάκτου κρίνεται από το τότε εκλεκτορικό σώμα ως μη ικανός για την κατάληψη της θέσης του τακτικού καθηγητή και με περισσή αξιοπρέπεια το καλοκαίρι του ίδιου έτους παραιτείται από το Πανεπιστήμιο μας μη αποδε-

χόμενος τη νέα θητεία του ως εκτάκτου καθηγητή, παραμένοντας μόνο καθηγητής στη Γερμανία.

Στα μέσα του επόμενου έτους 1982 εκλέγεται τακτικός καθηγητής στη Νομική Σχολή του ΑΠΘ. Παρά την έντονη και ειλικρινή αγάπη του για το Πανεπιστήμιο ουδόλως διακρίνεται από ακαδημαϊκό μοναχισμό.

Διετέλεσε δύο φορές υπηρεσιακός Υπουργός Εσωτερικών το 1989 στην κυβέρνηση Γρίβα και το 1996 στην κυβέρνηση Σημίτη για τη διενέργεια των αντίστοιχων βουλευτικών εκλογών.

Διετέλεσε επίσης μέλος της ΔΕ του πανεπιστημίου Κρήτης, μέλος επιστημονικών ενώσεων και νομοπαρασκευαστικών επιτροπών για θέματα κυρίως παιδείας, δικαιοσύνης και οικονομικών, Πρόεδρος της ελληνικής ενώσεως Ευρωπαϊκού δικαίου, Γραμματέας και Δ/ντής έως σήμερα στο Κέντρο Διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου. Στα πλαίσια της ενασχόλησης του στο εν λόγω Κέντρο αξίζει να σημειωθεί ότι το 1995 ο κ. Σκουρής συνέβαλε τα μέγιστα στην αντίκρουση της Προσφυγής και των ασφαλιστικών μέτρων της Επιτροπής κατά της χώρας μας για την επιβολή εκ μέρους της οικονομικών κυρώσεων κατά του κράτους της ΦΥΡΟΜ. Μάλιστα ο Βρετανός Γενικός Εισαγγελέα πρότεινε στο Δικαστήριο την απόρριψη της Προσφυγής και την καταδίκη της Επιτροπής στο σύνολο των δικαστικών εξόδων. Τελικά το Δικαστήριο με διάταξη της 19ης Μαρτίου το 1996 διέγραψε την υπόθεση από το πινάκιο, καταδικάζοντας την Επιτροπή στα δικαστικά έξοδα της διαδικασίας τόσο των ασφαλιστικών μέτρων όσο και της κύριας προσφυγής. Υπήρξε ακόμη μέλος του Δ.Σ. της ευρωπαϊκής ακαδημίας δικαίου, μέλος του Δ.Σ. της εθνικής σχολής δικαστών, καθώς και Πρόεδρος της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής. Το 1999 επελέγη ως Δικαστής στο ΔΕΚ, λόγω της εξειδίκευσής του στο κοινοτικό δίκαιο, αντικαθιστώντας ένα άλλο μέλος της σχολής μας τον αείμνηστο Κρατερό Ιωάννου. Στις 7 Οκτωβρίου του 2003 έγινε Πρόεδρος του ίδιου Δικαστηρίου και κατέλαβε τη σημαντικότερη ίσως θέση που έχει καταλάβει Έλληνας στο διεθνές πεδίο. Η θητεία του κατ' ευτυχή συγκυρία συμπίπτει με την πρόσφατη διεύρυνση της Ένωσης και την πολύ πρόσφατη ψήφιση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος. Η εκλογή του δε αυτή εμφανίζει πρόσθετη σημασία αν ληφθεί υπόψη ότι το ΔΕΚ είναι το πλέον ουσιώδες όργανο της Ε.Ε. και η νομολογία του επηρεάζει όλα τα εθνικά δίκαια. Είναι πράγματι θαυμαστό πως ένας από τους νεότερους δικαστές, χωρίς πολιτικές παρεμβάσεις και χωρίς το σύστημα της περιοδικότητας αποκτά τέτοια προσωπική αναγνώριση. Όταν πληροφορήθηκα την εκλογή του μου ήρθαν αυθόρμητα τα λόγια του καθηγητή του κ. Μπέτερμαν, όταν τον πήρα προσωπικά στο τηλέφωνο την περίοδο κατά την οποία ο τιμώμενος ήταν υπηρεσιακός υπουργός εσωτερικών και μου είχε πει. Μα τι άλλο θα γίνει στη ζωή του ο μαθητής μου!!!

Η συμβολή και η επίδραση του επιστημονικού έργου του τιμώμενου στον οικείο επιστημονικό και ακαδημαϊκό χώρο είναι ευρύτατη και μοναδική. Δεν θα α-

ναφερθώ και δεν προτίθεμαι να σας κουράσω με την απαρίθμηση του πλούσιου και πολυσχιδούς έργου του. Επέλεξα να περιορισθώ στα στενά χρονικά πλαίσια που έχω την γενικότερη αποτίμηση του έργου του.

Αν επιχειρήσει να αναζητήσει την μεθοδολογική προσέγγιση του νομικού φαινομένου από τον κ. Σκουρή θα διαπιστώσει ότι ασπάζεται την αναρχική θεωρία της γνώσης και της έρευνας. Και για να μη παρεξηγηθώ μην φαντασθείτε έναν αναρχικό Πρόεδρο του ΔΕΚ, αλλά ένα ακαταπόνητο ερευνητή που χρησιμοποιεί κάθε δυνατή μεθοδολογική προσέγγιση στην αναζήτηση της επιστημονικής γνώσης και αλήθειας και που χρησιμοποιεί κάθε μεθοδολογικό όπλο στην κατεύθυνση της ουσιαστικής και αποτελεσματικής αξιοποίησης τους.

Η προσφιλέστερη όμως ειδικότερη μέθοδος του είναι η γνωστή από την εμφάνιση των σοφιστών μέθοδος της αντιλογίας. Προσεγγίζει το θέμα του ομιλώντας εξαντλητικά και για τις θετικές και για τις αρνητικές πλευρές του. Η μόνη που δεν διεκδικεί θέση στο έργο του είναι η σκοπιμότητα. Ούτε καν στο γνωμοδοτικό έργο του μπορεί να διεκδικήσει μια ελάχιστη θέση.

Ένα αντιθετικό ζεύγος εννοιών διατρέχει όλο το έργο του. Οι έννοιες Διοίκηση και πολίτης. Ο εξορθολογισμός του διοικητικού δικαίου δεν συνιστά για τον επιστήμονα Σκουρή αυτοσκοπό. Εκμεταλλεύεται άριστα προς τούτο τις εμπειρίες του από το γερμανικό δίκαιο χωρίς να αδιαφορεί για τις εξελίξεις του γαλλικού δημοσίου δικαίου το οποίο γνωρίζει άριστα. Συνειδητά και χωρίς ίχνος επιστημονικού γερμανισμού επιλέγει κατά κανόνα λύσεις και θέσεις της γερμανικής θεωρίας και νομολογίας του δημοσίου Δικαίου. Τεκμηριωμένα και όχι άδικα θεωρεί ότι το γερμανικό δημόσιο Δίκαιο έχει κάνει εντονότατα άλματα στην κατεύθυνση της προστασίας των ατομικών ελευθεριών κυρίως λόγω των ενοχών της γερμανικής κοινωνίας για την πρόκληση και τις συνέπειες του Β. παγκόσμιου πολέμου. Υιοθετεί μια νέα γλώσσα για το δημόσιο δίκαιο με κύριο χαρακτηριστικό την πειθώ. Εδώ όμως διαφοροποιείται από την κλασική σοφιστική αντίληψη. Η πειθώ δεν αποτελεί τον αντικειμενικό στόχο και δεν αυτονομείται από τον κοινωνικό ρόλο του νόμου. Ακριβώς αυτόν έρχεται να υπηρετήσει. Η πειθώ προϋποθέτει ορθή κρίση, αντικειμενικότητα, λειτουργικότητα, αποτελεσματικότητα. Ουδόλως τον απασχολεί η επιστημονική του φήμη και η ενασχόληση του με εντυπωσιακά μόνο ως προ του τίτλο θέματα. Ούτως ή άλλως η καταξίωση έρχεται από μόνη της. Μέσω της προσέγγισης δυσχερών και ουσιαστικών προβλημάτων του δημοσίου δικαίου, μέσω της ορθής ερμηνείας, μέσω της αντικειμενικής κριτικής μέσω της ορθής και ουσιαστικής πρότασης. Μεταθέτει τις αξίες που πρέπει να χαρακτηρίζουν τον νομικό και τις προϋποθέσεις για την κατάκτηση της επιστήμης του στο κοινωνικό πεδίο.

Το σύνολο του έργου το διατρέχει μια έντονα ισοκρατική αντίληψη, ότι δηλ. οι άνθρωποι από τη φύση τους δεν μπορούν απόλυτα να γνωρίζουν τι πρέπει να λένε και να πράττουν κάθε φορά. Το πεπερασμένο της ανθρώπινης φύσης να επιτύχει

την επιστήμη, δηλ. την απόλυτη γνώση δεν τον πτοεί. Ο νομικός μπορεί να επιτύχει το καλύτερο μόνο όταν διαθέτει ερευνητική διάθεση, ορθοκρισία και αντικειμενικότητα για τα πράγματα. Η ορθή σκέψη, η επιστημονική σωφροσύνη, η παντελής έλλειψη απολυτότητας και έπαρσης που τον διακρίνουν σε ζηλευτό βαθμό αποτελούν γι' αυτόν τον μοναδικό γνώμονα της έρευνας του και της τελικής του θέσης. Γνωρίζει ότι η αλήθεια δεν προδίδεται εύκολα και δεν αποκαλύπτεται δωρεάν και ακόπως. Όπως ο άναξ του μαντείου «ούτε λέγει ούτε κρύπτει, απλώς σημαίνει». Έτσι, αρχίζει την ερευνητική του αποδημία που είναι ταυτόχρονα και νόστος, πίσω δηλ. στην πρώτη σύσταση. Το ταξίδι της αναζήτησης, η ακούραστη έρευνα, ακόμη και στις περιπτώσεις που δεν δικαιώνονται μορφαίνουν την επιστημονική περιπέτεια που κρατά για μια ζωή.

Στη δικηγορία (ιδίως στην αμερικανική) λένε η γνώση είναι το εργαλείο, αυτό που κυρίως όμως μετράει είναι το αποτέλεσμα. Ο τιμώμενος χωρίς να υποτιμά την χρησιμότητα της πράξης είναι τελείως διαφορετικής λογικής, ίσως γι' αυτό συνειδητά δεν επέλεξε να γίνει δικηγόρος.

Αναμφίβολα γνωρίζει ότι η αμάθεια μειονεκτεί. Από την άλλη πλευρά ξέρει πολύ καλά ότι ούτε και η πολυμάθεια και η εμπειρία από μόνες τους εξασφαλίζουν τη σύνολη σύλληψη του πράγματος αν δεν συνοδεύονται από σύνεση περίσκεψη, και ορθοφροσύνη. Η πρόσβαση στην αλήθεια εξακολουθεί έως και την τελευταία στιγμή να είναι δυσχερής. Η γνώση δεν είναι μόνο το μέσο, αλλά και το κυρίως ζητούμενο. Το κύριο μέσο και εργαλείο του είναι η σχετικότητα της γνώσης, δηλ. η γνωστικότητα και η διαρκής αναζήτηση. Έτσι δεν κουράζεται να σκάβει διαρκώς έστω και για λίγο θησαυρό. Απευθύνεται με επιστημονική τόλμη και παρρησία το ίδιο αυστηρά και στον νομοθέτη και στη νομολογία.

Στο επιστημονικό του έργο κυριαρχεί η ενασχόλησή του με το δικονομικό δίκαιο. Για τον τιμώμενο η δικονομία δεν αποτελεί απλά ένα σύνολο κανόνων με οργανωτικές και διαδικαστικές ρυθμίσεις καθαρά τεχνικού χαρακτήρα. Στα πρώτα χρόνια της ενασχόλησής μου με το δικονομικό δίκαιο είχα διαβάσει την άποψη Αμερικανού Δικαστή του Supreme Court, ο οποίος στις αρχές της δεκαετίας του 1960 με τον ψυχρό πόλεμο σε όλο του το μεγαλείο είχε αναρωτηθεί τι είναι προτιμότερο: σοβιετικό δικονομικό δίκαιο με αμερικανικό ουσιαστικό ή σοβιετικό ουσιαστικό δίκαιο με αμερικανική δικονομία. Ανεπιφύλακτα μας λέει ότι θα επέλεγε το δεύτερο. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται το συνολικό δικονομικό έργο του τιμώμενου. Αυτό που προέχει είναι η ανάδειξη του δικονομικού κανόνα ως εγγυητή των ατομικών ελευθεριών και με κύρια αποστολή τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου.

Η συμβολή του στη ανάδειξη και διαμόρφωση κρίσιμων δικονομικών θεσμών υπήρξε καθοριστική, αλλά και αυτή καθ' εαυτή η συστηματοποίηση του διοικητικού δικονομικού δικαίου. Η διαμόρφωση του σύγχρονου θεσμικού πλαισίου προ-

σωρινής δικαστικής προστασίας του οφείλει πολλά. Δεν κουράσθηκε να υποστηρίξει τον δικαιοδοτικό ρόλο της Επιτροπής Αναστολών και την αντισυνταγματικότητα της νομοθετικής απαγόρευσης της προσωρινής δικαστικής προστασίας σε κατηγορίες διαφορών επί 15 περίπου χρόνια μέχρι που το Δικαστήριο το 1993 υιοθέτησε την άποψη του. Ήταν από τους πρωτεργάτες της άποψης που πλέον κυριαρχεί περί κοινής δικονομικής γλώσσας μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου.

Ανεκτίμητη επίσης η συμβολή του στη διακλαδική προσέγγιση του διοικητικού δικαίου υπό την οπτική του συνταγματικού, του δικονομικού και του κοινοτικού δικαίου. Επίσης του οφείλει πολλά η ανάπτυξη ειδικών κλάδων του διοικητικού δικαίου όπως το δίκαιο της παιδείας, της χωροταξίας και της πολεοδομίας και του αθλητισμού, τομείς στους οποίους συνέγραψε πλούσιο έργο.

Ανανέωσε σε απρόσμενο βαθμό τη συζήτηση για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων από τα Δικαστήρια. Μια θεματική που έκτοτε αναπτύχθηκε πέρα από κάθε πρόβλεψη και έθεσε επί τάπητος το θέμα του δικαστηριακού ακτιβισμού και του φαινομένου του νεότερου συνταγματισμού.

Εκτενής είναι η ενασχόληση του τιμώμενου και με γενικότερα πέραν του δημοσίου δικαίου νομικά ζητήματα. Χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα είναι το πρόβλημα της πολυνομίας. Ένα πρόβλημα εξ ίσου παλιό με το νόμο. Αν πιστέψουμε τον Λυσία στον λόγο του κατά Νικομάχου, ο Νικόμαχος υπήρξε μέλος της επιτροπής που επιφορτίστηκε με την αναγραφή εντός τετραμήνου σε στήλες τους νόμους τους Σόλωνα. Το πρώτο που κατάφερε ήταν να παρατείνει τη θητεία του σε έξι χρόνια. Καθ' εκάστη δε πληρωνόμενος από τους ενδιαφερόμενους άλλους μεν νόμους ανέγραφε στις στήλες και άλλους εξάλειφε. Όπως δε ομολογούσαν κοινά οι αντίδικοι παρουσίαζαν αντίθετους νόμους ενώπιον των δικαστηρίων και βεβαίωναν ότι και οι δύο τους είχαν παραλάβει από τα χέρια του. Σήμερα βέβαια μπορεί να μην υπάρχουν Νικόμαχοι, αλλά το πρόβλημα της πολυνομίας στη σύγχρονη νομοθεσία της χώρας μας έχει προσλάβει τόσο επικίνδυνες διαστάσεις που μπορεί να οδηγήσει σε παραπλήσιες συνέπειες. Τονίζει ιδιαίτερα πειστικά τους άμεσους κινδύνους που διατρέχουν τόσο το κράτος δικαίου όσο και η ασφάλεια δικαίου. Δηλ. η ασφάλεια όχι μόνο του δικαίου αλλά κυρίως η ασφάλεια μέσω του δικαίου. Για τον τιμώμενο ο σύγχρονος νόμος είναι ένα κείμενο κατηγορηματικό και απρόσωπο με κύρια αρετή τη λιτότητα και τη σαφήνεια.

Στην ακαδημαϊκή του καριέρα ο τιμώμενος υπήρξε ένας χαρισματικός δάσκαλος, καθηγητής της ανοιχτής πόρτας. Παρά την στενότητα χρόνου που είχε πάντα έβρισκε χρόνο να συζητήσει με φοιτητές, να καθοδηγήσει με περισσή διάθεση, να υποδείξει υλικό αλλά κυρίως να ενθαρρύνει μ' ένα μοναδικό δικό του τρόπο τις ερευνητικές προσπάθειες νέων επιστημόνων. Η ολιγόωρη επιστημονική συζήτηση μαζί του καταλήγει να είναι χρησιμότερη από τη μελέτη αρκετών δεκάδων νομικών σελίδων.

Πριν κλείσω τον σύντομο έπαινό της Σχολής μας στο πρόσωπο του κ. Σκουρή θεωρώ καθήκον μου να αναφερθώ πολύ σύντομα στα γεγονότα της μη εκλογής του ως τακτικού καθηγητού το 1981. Υπήρξε αναμφίβολα η πιο μαύρη σελίδα στην ιστορία της σχολής μας. Απροκάλυπτες σκοπιμότητες απόλυτου και άνευ όρων ελέγχου της σχολής, αντιπάθειες λόγω μιας ακέραιης, θαρραλέας και μη οσφυοκαμπτικής στάσης ζωής, οδήγησαν στο γνωστό αρνητικό αποτέλεσμα. Δεν μπορεί να ξεχάσει κανείς ότι προκειμένου να διαμορφωθεί η αρνητική πλειοψηφία 4 ψήφων έναντι τριών, μέλος που είχε υπογράψει προ ολίγων ημερών την θετική εισηγητική έκθεση μετέβαλε αιφνιδίως γνώμη μέσα στη συνεδρίαση. Επίσης ιατρός στο γνωστικό αντικείμενο καθηγητής μας και εκλέκτορας διέκοψε την εκπαιδευτική του άδεια προκειμένου να παρευρεθεί και να ψηφίσει αρνητικά. Κύριε Πρόεδρε, πέραν από την ειλικρινή συμπαράσταση των τότε φοιτητών που για πρώτη φορά για τα ελληνικά τουλάχιστον δεδομένα έκλεισαν επί τετράμηνο τη σχολή για τέτοιο θέμα και από ότι μου έχετε εξομολογηθεί ήταν το μόνο που σας παρηγορούσε στην όλη υπόθεση δεχθείτε σήμερα μέσω εμού την ειλικρινή συγγνώμη όλων των μελών της σχολής μας. Νομίζω τα λόγια που σας έστειλε ο Πρύτανης μας στο συγχαρητήριο τηλεγράφημά του επ' αφορμή της αναλήψεως των καθηκόντων σας ως Προέδρου του ΔΕΚ τα λένε όλα: «μακάρι να μπορούσε ο χρόνος να γυρίσει πίσω». Να είστε βέβαιος ότι η θυσία σας δεν πήγε χαμένη και αυτό σας το οφείλουμε. Η σχολή μας έκανε την αυτοκριτική της και γι' αυτό είμαστε σήμερα υπερήφανοι. Υπερήφανοι όχι μόνο για το επίπεδο σπουδών που παρέχει, αλλά και για την απόλυτη σύμπνοια μεταξύ των μελών της.

Κύριε Πρόεδρε, εκλεκτέ συνάδελφε, αγαπητέ φίλε δέξου τον σημερινό έπαινο ως μια ελάχιστη αναγνώριση τόσο της προσφοράς σου προς τη Σχολή μας, όσο και της γενικότερης και σημαντικότερης προσφοράς σου στη επιστήμη και στη χώρα μας.

**Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ. ΤΙ ΑΛΛΑΖΕΙ ΜΕΤΑ ΤΗ ΘΕΣΠΙΣΗ
ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ**

Ομιλία του Επίτιμου Διδάκτορα, Καθηγητή κ. Βασιλείου Σκουρή, Πρόεδρου του ΔΕΚ

Κύριε Πρύτανη,
Κυρίες και κύριοι,
Αγαπητοί φίλοι,

Θα μου επιτρέψετε να παραλείψω τις προσφωνήσεις γιατί είμαι βέβαιος ότι στην συναισθηματική κατάσταση στην οποία βρίσκομαι τώρα, οπωσδήποτε θα έκανα λάθη στη σειρά του πρωτοκόλλου και στην αναφορά των παρισταμένων και για τον λόγο αυτό θα μου επιτρέψετε απλώς να πω ότι χαίρομαι που βρίσκομαι μεταξύ αγαπητών συναδέλφων και φίλων.

Τι θα μπορούσε να πει κανείς μετά τα όσα ακούσθηκαν από τον Πρύτανη, τον Πρόεδρο της Σχολής και τον αγαπητό φίλο και μαθητή Κωνσταντίνο Ρέμελη.

Δεν θα επιχειρήσω φυσικά να απαντήσω, δεν θεωρώ πάντως καθόλου, ότι το Πανεπιστήμιο και η Νομική Σχολή μου οφείλουν οτιδήποτε. Δεν θεωρώ δηλαδή ότι μου αποδίδεται σήμερα μια οφειλόμενη τιμή και για τον λόγο αυτό η τιμή είναι για μένα ακόμη μεγαλύτερη.

Είναι αλήθεια ότι ακριβώς πριν από 27 χρόνια, ήρθα τότε τον Οκτώβριο του 1977, νεοεκλεγής Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Θράκης και, χωρίς να γνωρίζω καθόλου την περιοχή και την πόλη, να βρω το Πανεπιστήμιο στο οποίο σε πραγματικά πολύ νεαρή ηλικία τότε είχα εκλεγεί να διδάξω.

Τότε, το καλοκαίρι του 1977 είχαν εκλεγεί, ελπίζω να μη με απατά η μνήμη μου, ένδεκα συνολικά Καθηγητές από τους οποίους βρίσκεται σήμερα εδώ παρών, ο Ομότιμος πλέον Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θράκης Ιωάννης Βούλγαρης, τον οποίο και χαιρετώ προσωπικά. Κάποιοι από τους Καθηγητές που είχαμε έλθει τότε συνταξιοδοτήθηκαν, άλλοι έφυγαν οριστικά και μεταξύ αυτών και ο κοινός και αγαπητός αείμνηστος φίλος μας Κρατερός Ιωάννου, τον οποίο διαδέχθηκα και στο αξίωμα του Δικαστή, στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Από τότε άλλαξαν ασφαλώς πάρα πολλά σε όλους μας, αλλάξαμε ασφαλώς πολύ και στην εξωτερική μας εμφάνιση και είναι καλό που μπορούμε τουλάχιστον ακόμη να αναγνωριζόμαστε μεταξύ μας, γιατί είναι αλήθεια ότι σε αυτή την αίθουσα διακρίνω αρκετούς από εκείνους που ήταν τότε το 1977 στο Πανεπιστήμιο από διάφορες θέσεις και τους ευχαριστώ που βρίσκονται σήμερα εδώ. Άλλαξαν λοιπόν πολλά στο Πανεπιστήμιο και στην πόλη. Το Πανεπιστήμιο και η Νομική του Σχολή, γιατί γι' αυτήν μπορώ να μιλήσω περισσότερο, προχώρησαν με γοργά και σημαντικά βήματα, απέκτησαν πολλά και ικανά μέλη του διδακτικού και ερευνητικού

προσωπικού και βλέπει κανείς σήμερα παλιούς φοιτητές που έγιναν καθηγητές αυτού του Πανεπιστημίου.

Ο πρώτος νομίζω, και σ' αυτό έχω και εγώ μία ιδιαίτερη ευαισθησία, είναι ο Κώστας Ρέμελης, μαθητής μου τότε στα πρώτα έτη της διδασκαλίας μου στη Θράκη, μετέπειτα συνεργάτης μου και τώρα πλέον καθηγητής στο Πανεπιστήμιο, αλλά και πολλοί άλλοι τους οποίους θυμάμαι και βλέπω σήμερα μεταξύ μας.

Κυρίες και κύριοι, η αρχή της πανεπιστημιακής μου σταδιοδρομίας στη Κομοτηνή ήταν μια περίοδος μικρή μεν σε διάρκεια, αλλά πολύ μεγάλη σε ένταση. Κέρδισα πάρα πολλά. Κέρδισα πολλά γιατί είχα την ευκαιρία να αρχίσω την ακαδημαϊκή μου σταδιοδρομία σε ένα καινούργιο Πανεπιστήμιο, με λίγους τότε σε αριθμό φοιτητές, όπου δίδαξα τα πρώτα τουλάχιστον χρόνια και πριν έλθει η δεύτερη ομάδα των Καθηγητών, με τον σημερινό Πρύτανη του Πανεπιστημίου τον κ. Σχινά και αργότερα τον κ. Καλαβρό, αρκετά μαθήματα στο Πανεπιστήμιο και αυτό με βοήθησε πολύ, για ένα διάστημα δύο ετών θυμούμαι ότι εκάλυπτα την ύλη του Διοικητικού και του Συνταγματικού Δικαίου στα τέσσερα έτη της Νομικής Σχολής, πράγμα το οποίο ασφαλώς δεν άφηνε και πάρα πολλά περιθώρια για πολλές άλλες δραστηριότητες, ερευνητικές και συγγραφικές, και ίσως ήταν και αυτός ένας από τους λόγους που αργότερα το 1981 το έργο μου δεν είχε κριθεί απολύτως επαρκές. Και πρέπει να πω χωρίς καμία αμφιβολία και χωρίς περιστροφές, ότι κέρδισα πολλά πράγματα και μέσα από δυσάρεστες εμπειρίες, όπως η εκλογή του 1981 στην οποία αναφέρθηκε ο κ. Ρέμελης αλλά και οι άλλοι συνάδελφοι, γιατί απέκτησα φίλους και υποστηρικτές που δεν περίμενα την περίοδο εκείνη. Και αν τότε παραιτήθηκα και αποχώρησα με πικρία, ασφαλώς σήμερα αγαπητοί συνάδελφοι προσέρχομαι με συγκίνηση και σεμνότητα για να αποδεχθώ την ύψιστη ακαδημαϊκή τιμή.

Η ακαδημαϊκή παράδοση απαιτεί να ολοκληρώνεται μία διαδικασία αναγόρευσης Επίτιμου Διδάκτορα με μία ομιλία του τιμώμενου και διάλεξα για την σημερινή μου ομιλία να σας μιλήσω για ένα θέμα το οποίο είναι κλασσικό ασφαλώς, αλλά και στις ημέρες μας ιδιαίτερα επίκαιρο, γιατί είναι γνωστό ότι μόλις πριν από μερικές ημέρες, στις 29 Οκτωβρίου τα Κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπέγραψαν στη Ρώμη το τελικό κείμενο της συνθήκης για την θέσπιση ενός συντάγματος της Ευρώπης. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του νέου Ευρωπαϊκού Συντάγματος είναι η ενσωμάτωση σ' αυτό του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Σκέφτηκα λοιπόν να σας αναπτύξω σήμερα ορισμένες σκέψεις σχετικά με τις αλλαγές που ενδέχεται να επέλθουν, λόγω της μετατροπής του Χάρτη σε νομικό δεσμευτικό κείμενο ανώτερης τυπικής ισχύος.

Πιο συγκεκριμένα, έχει υποστηριχθεί, ότι από την ημέρα που θα τεθεί σε ισχύ το νέο Σύνταγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης αυτομάτως θα υπάρξει ένα νέο σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση το οποίο ανα-

γκαστικά θα πρέπει να συνυπάρξει με τα εθνικά Συντάγματα των κρατών - μελών και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση δικαιωμάτων του ανθρώπου. Και εύλογα τίθεται το ερώτημα, αν και κατά πόσο ένα νέο νομοθετικό κείμενο στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι πράγματι απαραίτητο, δεδομένων των προβλημάτων που ενδέχεται να προκαλέσει η παράλληλη εφαρμογή τριών συστημάτων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Ύστερα από μία σύντομη παρουσίαση της ιστορικής εξέλιξης, όσον αφορά την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα επιχειρήσω να εξηγήσω τους λόγους για τους οποίους ο Χάρτης πιστεύω ότι ήρθε να καλύψει πραγματικές ανάγκες και να προωθήσει την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να εντοπίσω τα κυριότερα προβλήματα που μπορεί να εμφανιστούν στο μέλλον, λόγω της παράλληλης εφαρμογής των τριών αυτών συστημάτων και να εξετάσω τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν να επιλυθούν. Τέλος θα προβώ σε ορισμένες εκτιμήσεις, σχετικά με το αν είναι εφικτό τα τρία αυτά συστήματα να συνυπάρχουν αρμονικά στο πλαίσιο της διευρυμένης πλέον Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ξεκινώντας από την ιστορική εξέλιξη της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, έμφαση πρέπει να δοθεί στο ρόλο του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Σε ένα αρκετά πρώιμο στάδιο της πορείας προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, το Δικαστήριο συνειδητοποίησε ότι οι βασικές αρχές της υπεροχής του Κοινοτικού Δικαίου έναντι των δικαίων των κρατών - μελών και του άμεσου αποτελέσματος των κοινοτικών νομοθετημάτων, όπως αυτές αναπτύχθηκαν μέσα από τις αποφάσεις του Δικαστηρίου, των αρχών της δεκαετίας του 1960, αποτελούσαν χαρακτηριστικά όχι μιας απλής διεθνούς συνθήκης, αλλά μιας υπερεθνικής έννομης τάξης με οιονεί συνταγματικό χαρακτήρα. Ήταν συνεπώς απαραίτητο αυτές οι βασικές αρχές να συμπληρωθούν με ένα σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι ο προβληματισμός αυτός αναπτύχθηκε πιθανότατα με αφορμή αποφάσεις εθνικών Συνταγματικών Δικαστηρίων και ιδιαίτερα του γερμανικού, τα οποία πρώτα διαπίστωσαν το έλλειμμα προστασίας στο πλαίσιο της κοινοτικής έννομης τάξης.

Έτσι το 1969 με την απόφαση *Stauder* το Δικαστήριο δέχθηκε για πρώτη φορά, ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν τμήμα των Γενικών Αρχών του Κοινοτικού Δικαίου και άρα προστατεύονται από την Κοινοτική έννομη τάξη.

Τα επόμενα προσεκτικά βήματα ήρθαν λίγο αργότερα με τις αποφάσεις *Internationale Handelsgesellschaft* το 1970 και *Nolt* το 1973 όπου το Δικαστήριο αποσαφήνισε διευκρινίζοντας ότι πηγές έμπνευσης αποτελούν οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών - μελών και οι διεθνείς συνθήκες τις οποίες έχουν υπογράψει. Μάλιστα στην απόφαση *Nolt* το Δικαστήριο παρέπεμψε για πρώτη φορά ρητώς την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του ανθρώπου και μερικά χρόνια αργό-

τερα στις αποφάσεις Hoechst και Erth, αναγνώρισε λοιπόν στις αποφάσεις αυτές, την ιδιαίτερη σημασία της Ευρωπαϊκής Σύμβασης στον τομέα αυτό.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων προκειμένου για πράξεις και παραλείψεις της Κοινότητας, αποτελούσε πλέον πάγια νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Το επόμενο βήμα έγινε λίγα χρόνια αργότερα όταν το Δικαστήριο θεώρησε ότι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά το Κοινοτικό Δίκαιο αφορά και πράξεις εθνικών νομοθετικών ή διοικητικών Αρχών με τις οποίες πραγματοποιείται η μεταφορά του Κοινοτικού Δικαίου στις εθνικές έννομες τάξεις. Μάλιστα λίγο αργότερα το Δικαστήριο επέκτεινε την ομολογία αυτή και σε πράξεις Εθνικών Αρχών που εντάσσονται γενικότερα στο πεδίο του Κοινοτικού Δικαίου.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σε όλη τη διάρκεια της εξέλιξης της νομολογίας, το Δικαστήριο σεβάστηκε απόλυτα το επίπεδο προστασίας, όπως αυτό προκύπτει από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών - μελών και κυρίως από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση δικαιωμάτων του ανθρώπου και τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του ανθρώπου. Μάλιστα το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων δεν δίστασε σε ορισμένες περιπτώσεις να επιβάλλει υψηλότερα επίπεδα προστασίας ή ακόμη και να επιβάλλει κυρώσεις για παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων όπως συνέβη αυτό στην απόφαση *Baustallgewebe*.

Η νομολογιακή αυτή εξέλιξη συνοδεύτηκε και από αντίστοιχα βήματα σε νομοθετικό επίπεδο ξεκινώντας από μια αόριστη αναφορά στο προοίμιο της ενιαίας ευρωπαϊκής πράξης το 1986 συνεχίζοντας με πιο συγκεκριμένες αναφορές και ρυθμίσεις στη συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση του Μάαστριχτ και στη συνθήκη του Άμστερνταμ και καταλήγοντας βέβαια στη σύνταξη του χάρτη ο οποίος ψηφίστηκε ως πανηγυρική δήλωση διακήρυξη το Δεκέμβριο του 2000 και την υπογραφή τώρα πλέον της Συνταγματικής Συνθήκης.

Παρά το γεγονός ότι ο Χάρτης δεν αποτελεί προς το παρόν δεσμευτικό νομοθετικό κείμενο, είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι έχει αποτελέσει σημείο αναφοράς για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αυτό συμβαίνει ήδη στις προτάσεις των Γενικών Εισαγγελέων του Δικαστηρίου και σε αποφάσεις του Πρωτοδικείου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αλλά και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου δικαιωμάτων του ανθρώπου που έχει σε συγκεκριμένες περιπτώσεις παραπέμψει στον Χάρτη, πράγμα το οποίο μέχρι σήμερα πάντως, το δικό μας δικαστήριο έχει αποφύγει να πράξει.

Δεδομένης της νομολογίας του Δικαστηρίου καθίσταται προφανές ότι ήδη υπάρχει σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και πριν από τον Χάρτη. Και δεν νομίζω ότι θα αποτελούσε υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι παρά τα όποια μειονεκτήματά του, το σύστημα αυτό έχει λειτουργήσει αρκετά αποτελεσματικά. Έτσι δεν είναι καθόλου περίεργο να τεθεί το ερώτη-

μα, εφόσον η Ευρωπαϊκή Σύμβαση δικαιωμάτων του ανθρώπου έχει λειτουργήσει αποτελεσματικά, εφόσον όλα τα κράτη - μέλη διαθέτουν επαρκή συστήματα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων μέσω των Συνταγμάτων τους και εφόσον και στην ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση υπήρχε και υπάρχει ήδη ένα τέτοιο σύστημα, τότε ένας νομικά δεσμευτικός Χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, συνταγματικής φύσεως, είναι όντως απαραίτητος στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Πιστεύω ότι η απάντηση σε αυτό το ερώτημα πρέπει να είναι καταφατική και αυτό για τέσσερις λόγους.

Πρώτον σε ένα τόσο ευαίσθητο τομέα, όπως η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων η ασφάλεια δικαίου είναι αξία υψίστης σημασίας. Δεδομένης της μετεξέλιξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε υπερεθνική συνταγματική έννομη τάξη και των ολοένα αυξανόμενων αρμοδιοτήτων που τις εκχωρούνται, φαντάζει παράδοξο η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων να βασίζεται αποκλειστικά σε νομολογιακά προηγούμενα ή σε διάφορες πηγές δικαίου πολλές από τις οποίες δεν τυγχάνουν άμεσης εφαρμογής στην κοινοτική έννομη τάξη.

Δεύτερον, δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι ο Χάρτης έχει ενσωματωθεί στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα. Ένα από τα ουσιαστικά συστατικά ενός σύγχρονου Συντάγματος είναι αναμφίβολα η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η απουσία ενός Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων από το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα θα διακινδύνευε την αποτελεσματική του εφαρμογή και θα μεγάλωνε τις πιθανότητες να μην θεωρηθεί πραγματικό Σύνταγμα. Σε κάθε περίπτωση η ενσωμάτωση του Χάρτη στο νέο Σύνταγμα αποτελεί ίσως τον καλύτερο τρόπο με τον οποίο η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να προβάλλει την προσήλωσή της στο σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών.

Τρίτον, δεν πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η παρουσία του Χάρτη στο κείμενο του Συντάγματος θα ενισχύσει αποφασιστικά την δημοκρατική νομιμοποίηση της Ένωσης και άρα θα καταστήσει το ευρωπαϊκό ιδεώδες πιο ελκυστικό στα μάτια των πολιτών της. Το στοιχείο αυτό πιθανόν να είναι και αποφασιστικό ως προς το αποτέλεσμα των δημοψηφισμάτων για την κύρωση του Συντάγματος τα οποία επίκεινται σε ορισμένα κράτη - μέλη. Άλλωστε η μεγαλύτερη πρόκληση στην Ευρώπη του εικοστού πρώτου αιώνα είναι η δημιουργία ενός πραγματικού ευρωπαϊκού λαού ο οποίος και θα αυτοπροσδιορίζεται μέσα από τις κοινές αξίες που ενώνουν τους λαούς της Ευρώπης. Μία από τις βασικότερες, αν όχι η βασικότερη αξία, είναι ο σεβασμός των θεμελιωδών ελευθεριών.

Τέταρτον, η θέσπιση του νέου Ευρωπαϊκού Συντάγματος και η συνακόλουθη μετατροπή του Χάρτη σε δεσμευτικό νομικό κείμενο συνταγματικού επιπέδου θα διευκολύνει την προαγωγή και διάδοση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα πλαίσια των εξωτερικών σχέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συγκεκριμένα θα είναι ασφαλώς πιο εύκολο για την Ένωση να εισαγάγει σχετικές ρήτρες στις διεθνείς της συμφωνίες χωρίς να αποτελεί αντικείμενο κριτικής λόγω της έλλειψης

ενός δεσμευτικού κειμένου στο εσωτερικό της. Με άλλα λόγια με την ενσωμάτωση του Χάρτη στο Σύνταγμα η εξωτερική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα εναρμονιστεί με τις εσωτερικές της πρακτικές. Ωστόσο παρά τα προφανή πλεονεκτήματα που συνεπάγεται η θέσπιση του Χάρτη δεν θα πρέπει να αποσιωπηθεί το γεγονός ότι η παράλληλη εφαρμογή του Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων των εθνικών Συνταγμάτων και του συστήματος της Ευρωπαϊκής Σύμβασης δικαιωμάτων του ανθρώπου μπορεί να προκαλέσει σειρά προβλημάτων. Το να επιχειρήσει κανείς μια λεπτομερή ανάλυση αυτών των προβλημάτων θα ήταν πρώιμο σε αυτό το στάδιο και θα αποτελούσε μάλλον θεωρητική άσκηση. Πλην όμως δύο κατηγορίες δυσκολιών που ενδέχεται να προκύψουν λόγω αυτής της παράλληλης εφαρμογής, μπορούν από τώρα να εντοπιστούν με κάποια βεβαιότητα. Είναι πρώτον τα προβλήματα σχετικά με το πεδίο εφαρμογής των τριών συστημάτων προστασία και το επίπεδο προστασίας κάθε δικαιώματος και δεύτερον ο κίνδυνος αντιφατικών δικαστικών αποφάσεων.

Ως προς το πεδίο εφαρμογής και το επίπεδο προστασίας πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι σύμφωνα με το προοίμιο του ο Χάρτης επιβεβαιώνει σεβόμενος τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα της Κοινότητας και της Ένωσης καθώς και την αρχή της επικουρικότητας, τα δικαιώματα που απορρέουν ιδίως από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις και τις διεθνείς υποχρεώσεις των κρατών - μελών, τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις Κοινοτικές Συνθήκες, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, τους κοινωνικούς Χάρτες που έχουν υιοθετηθεί από την Κοινότητα και το Συμβούλιο της Ευρώπης καθώς και από τη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Παρά την πανηγυρική αυτή δήλωση δεν είναι δυνατόν να αρνηθούμε ότι υπάρχουν διαφορές τόσο μεταξύ του Χάρτη και των Εθνικών Συνταγμάτων όσο και μεταξύ του Χάρτη και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης δικαιωμάτων του ανθρώπου. Βέβαια οι όποιες διαφορές δεν θα αποτελούσαν πηγή προβλημάτων αν τα πεδία εφαρμογής τους ήταν πλήρως διακριτά. Όμως το άρθρο 51 παράγραφος 1 του Χάρτη προβλέπει ρητά ότι οι διατάξεις του δεν αφορούν μόνο πράξεις ή παραλείψεις των Κοινοτικών οργάνων αλλά και πράξεις και παραλείψεις εθνικών οργάνων στα πλαίσια της εφαρμογής του Κοινοτικού Δικαίου στις εσωτερικές έννομες τάξεις. Συνεπώς είναι δυνατόν ο Χάρτης και το εκάστοτε εθνικό σύνταγμα να εφαρμόζονται παράλληλα σε μία συγκεκριμένη περίπτωση. Εν τούτοις για να δούμε το πρόβλημα αυτό στις σωστές του διαστάσεις πρέπει να αναφερθεί το άρθρο 53 του Χάρτη που ορίζει ότι καμία διάταξη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως περιορίζουσα ή θίγουσα τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στα αντίστοιχα πεδία εφαρμογής από το δίκαιο της Ένωσης, το διεθνές δίκαιο καθώς και από τις διεθνείς συμβάσεις στις οποίες είναι μέρη η Ένωση η Κοινότητα ή όλα τα κράτη - μέλη και ιδίως από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την

προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών καθώς και από τα Συντάγματα των κρατών - μελών. Προκύπτει λοιπόν ότι όπως η Ευρωπαϊκή Σύμβαση δικαιωμάτων του ανθρώπου έτσι και ο Χάρτης αποδέχεται ότι σε περίπτωση περισσότερων εφαρμοστέων διατάξεων θα εφαρμόζεται εκείνη που παρέχει το υψηλότερο επίπεδο προστασίας. Άρα, προβλήματα λόγω της παράλληλης εφαρμογής του Χάρτη και των εθνικών Συνταγμάτων μπορούν μόνον να προκύψουν σε περίπτωση όπου το Σύνταγμα ενός κράτους - μέλους προβλέπει χαμηλότερο επίπεδο προστασίας ενός θεμελιώδους δικαιώματος. Ωστόσο επιβάλλεται να παρατηρήσουμε στο σημείο αυτό, ότι ουσιαστικές διαφορές μεταξύ του Χάρτη και των εθνικών Συνταγμάτων είναι μάλλον απίθανο να υπάρξουν, κυρίως λόγω του ότι όλα τα κράτη - μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν μακρά παράδοση στη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και είναι όλα μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Επί πλέον εάν υπάρξουν ζητήματα η αρχή της υπεροχής του Κοινοτικού Δικαίου μπορεί να δώσει τη λύση σε τέτοιες περιστάσεις. Βλέπουμε λοιπόν ότι τα όποια προβλήματα μπορεί να προκύψουν από την παράλληλη *in concreto* εφαρμογή του Χάρτη και των Συνταγμάτων των κρατών - μελών είναι μάλλον περιορισμένης σημασίας και σε κάθε περίπτωση δεν είναι δυσεπίλυτα. Όσον αφορά τώρα την παράλληλη εφαρμογή του Χάρτη και της Ευρωπαϊκής σύμβασης δικαιωμάτων του ανθρώπου τα πράγματα είναι ακόμη πιο απλά. Σύμφωνα με το άρθρο 52 παρ. 3 στο μέτρο που ο παρών Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση δικαιωμάτων του ανθρώπου η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες με εκείνες που τις επιφυλάσσει η εν λόγω σύμβαση. Η διάταξη αυτή δεν εμποδίζει το δίκαιο της Ένωσης να παρέχει ευρύτερη προστασία. Άρα και η διάταξη αυτή είναι αρκετή για την αντιμετώπιση τουλάχιστον των περισσότερων προβλημάτων.

Περνώ στο ζήτημα του κινδύνου αντιφατικών αποφάσεων. Εδώ πρέπει να πω ότι οι αντιφατικές αποφάσεις μπορεί να προκύψουν τόσο μεταξύ του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και εθνικών δικαστηρίων όσο και μεταξύ του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Στη πρώτη περίπτωση ο κίνδυνος είναι μάλλον μικρός για δύο κυρίως λόγους. Κατ' αρχάς η αρχή της υπεροχής του Κοινοτικού Δικαίου σε συνδυασμό με τον μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής μπορούν να προλάβουν ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Κατά δεύτερο λόγο ακόμη και αν εμφανιστούν αντιφατικές αποφάσεις εντός του πεδίου εφαρμογής του Χάρτη, υπάρχει πάντοτε η διέξοδος της προσφυγής παραβάσεως από μέλος της επιτροπής κατά των κρατών - μελών. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να έχουμε υπόψη μας και την πρόσφατη απόφαση στην υπόθεση Koebler με την οποία το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων δέχθηκε ότι η υποχρέωση αποζημίωσης λόγω παραβίασης του Κοινοτικού Δικαίου που έχουν τα κράτη - μέλη σύμφωνα με τη νομολογία του Frankovic ισχύει και σε

περιπτώσεις εσφαλμένης ερμηνείας ή εφαρμογής του Κοινοτικού Δικαίου από εθνικά Δικαστήρια και μάλιστα και από εθνικά ανώτατα δικαστήρια. Αντίθετα όσον αφορά το ενδεχόμενο αντιφατικών αποφάσεων, μεταξύ Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το ζήτημα είναι μάλλον πιο πολύπλοκο λόγω του ότι τα δύο αυτά δικαστήρια δεν έχουν ούτε ιεραρχική σχέση μεταξύ τους ούτε κάποιον θεσμοθετημένο μηχανισμό συνεργασίας όπως υπό δικαστική παραπομπή. Μάλιστα ορισμένοι συγγραφείς εκτιμούν ότι ήδη έχουν υπάρξει αντιφατικές αποφάσεις μεταξύ των δύο αυτών δικαστηρίων. Ως παραδείγματα θα μπορούσαν να αναφερθούν το ζήτημα του αν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης δικαιωμάτων του ανθρώπου σχετικά με την προστασία της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής εμπίπτουν επαγγελματικές δραστηριότητες και εγκαταστάσεις επιχειρήσεων όπως επίσης και το ερώτημα κατά πόσο το γεγονός ότι οι διάδικοι ενώπιον του δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων δεν έχουν την δυνατότητα να απαντήσουν στις προτάσεις των Γενικών Εισαγγελέων αποτελεί παραβίαση του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης δικαιωμάτων του ανθρώπου. Πρέπει να σημειώσω εδώ ότι στη θεωρία δεν υπάρχει επί του παρόντος ομοφωνία ως προς το αν σε αυτά τα συγκεκριμένα θέματα βρισκόμαστε πράγματι προ αντιφατικών αποφάσεων. Ακόμη όμως και αν γινόταν δεκτό ότι σε όλες τις περιπτώσεις που έχουν εντοπιστεί από ορισμένους συγγραφείς υπάρχουν πράγματι διαφορές στην ομολογία του δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου οι περιπτώσεις αυτές μετριούνται στα δάκτυλα του ενός χεριού. Αντίθετα οι φορές που το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων σεβάστηκε απολύτως την ομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, παραπέμποντας μάλιστα και σε συγκεκριμένες αποφάσεις, είναι πάρα πολλές. Επί πλέον μικρές αποκλίσεις στην ομολογία δύο δικαστηρίων πάνω σε ένα τομέα ολοένα εξελισσόμενο όπως είναι τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι μάλλον κάτι το αναμενόμενο ειδικά αν λάβει κανείς υπόψη ότι τα δικαστήρια αυτά αποτελούν τμήμα διαφορετικών έννομων τάξεων με τα μέχρι σήμερα δεδομένα η μόνη λύση στο πρόβλημα είναι ο ουσιαστικός διάλογος και η συνεργασία μεταξύ των δύο δικαστηρίων σε διεθνές επίπεδο εδώ πρέπει να πω ότι από το 1999 έχει ξεκινήσει μία σχετική προσπάθεια και αντιπροσωπείες των δύο δικαιοδοτικών οργάνων πραγματοποιούν συναντήσεις σε τακτά χρονικά διαστήματα με σκοπό την ανταλλαγή απόψεων σε θέματα κοινού ενδιαφέροντος. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι σχετικά πρόσφατα το Δικαστήριό μας με την απόφαση Roquete Frere προσάρμοσε την παλαιότερη νομολογία του ως προς το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου με την πιο πρόσφατη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αντίστοιχα στην υπόθεση Crest κατά Γαλλίας το Δικαστήριο του Στρασβούργου φάνηκε πως έλαβε υπόψη την ερμηνεία του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ στην

οποία προέβη το δικό μας Δικαστήριο στην υπόθεση Sugar. Τέλος, θα πρέπει να αναφέρω ο έστω θεωρητικός κίνδυνος ανάπτυξης αντιφατικής νομολογίας μεταξύ του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου θα εκλείψει μετά τη θέση σε ισχύ του νέου Συντάγματος διότι το Σύνταγμα αυτό προβλέπει τη μελλοντική προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Κυρίες και κύριοι, νομίζω ότι η θέσπιση του Χάρτη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η ενσωμάτωσή του στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα αποτελεί ένα πολύ σημαντικό βήμα προόδου προς την ενίσχυσή της δημοκρατικής νομιμοποίησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την περαιτέρω ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Πιστεύω όμως ότι η θέσπιση του Χάρτη δεν έχει ως συνέπεια τη δημιουργία ενός νέου συστήματος προστασίας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τον απλούστατο λόγο ότι ένα τέτοιο σύστημα υπάρχει και λειτουργεί με τις όποιες ελλείψεις του εδώ και αρκετά χρόνια. Ωστόσο το γεγονός αυτό δεν μειώνει την προστιθέμενη αξία της θέσπισης του Χάρτη. Αντίθετα, η διαφάνεια, η κωδικοποίηση και η ασφάλεια δικαίου έχουν ιδιαίτερη σημασία στο πεδίο της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Επί πλέον ένας κατάλογος θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό όλων των συνταγματικών κειμένων και το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα θα στερούνταν αξιολογίας αν απουσίαζε και ένας σύγχρονος Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων. Πιστεύω τελικώς ότι οι όποιες αρνητικές συνέπειες που μπορεί να προκύψουν από τη θέσπιση του χάρτη έχουν ελάχιστη σημασία σε σύγκριση με τα αντίστοιχα πλεονεκτήματα. Ασφαλώς η ύπαρξη περισσότερων πηγών δικαίου με όχι πάντοτε διακριτά πεδία εφαρμογής απαιτεί συστηματική παρακολούθηση και προσοχή και θα θέσει νέα ζητήματα σε πολίτες, δικηγόρους και δικαστές. Θα ήθελα όμως να τονίσω ότι όλα τα προβλήματα που μπορεί να προκληθούν από την παράλληλη εφαρμογή τριών συστημάτων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν είναι ούτε καινούργια, ούτε πρωτότυπα και οπωσδήποτε δεν πρέπει να αποδοθούν στη θέσπιση του Χάρτη. Ζητήματα σχετικά με το εύρος και το επίπεδο προστασίας συγκεκριμένων δικαιωμάτων ή με το *razione materie* και *razione persone* πεδίο εφαρμογής ορισμένων διατάξεων πάντοτε υπήρχαν και πάντοτε θα προκύπτουν. Επί πλέον ο κίνδυνος αντιφατικών δικαστικών αποφάσεων θα είναι και αυτός πάντοτε υπαρκτός. Εν τούτοις μηχανισμοί επίλυσης των προβλημάτων αυτών ήδη υφίστανται και λειτουργούν, ενώ η αρκετά πιθανή πλέον προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου θα συνεισφέρει αποφασιστικά στην αρμονική συνύπαρξη των τριών αυτών συστημάτων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Κυρίες και κύριοι, αγαπητοί συνάδελφοι, σας ευχαριστώ πολύ για την προσοχή σας.